A.ŞAİQİN ROMANTİK NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİ

(Əvvəli 1-ci səh.)

yazmış olduğu müfəssəl tərcümeyi-halında bu şerləri də qeyd etmişdi". Əlbəttə, bilavasitə həmkarlarının, özlərindən alınan bu məlumatlara Şaiqin şəxsi müşahidələri də əlavə olunurdu. Məsələn, belə müşahidələrdən birində deyilir: "Səhhət olduqca həssas, şən və kövrək qəlbə malik bir şair idi. Ən kiçik, şən bir hadisə onda böyük bir sevinc doğurduğu kimi, ən əhəmiyyətsiz, həzin bir lövhə və hadisə də onda acı düşüncə, kədər və ruh sıxıntısına səbəb olurdu".

Bu deyilənlər Səhhətin romantik təbiətini məyyənləşdirməyə kömək edir.

Məqalədə "romantizm ədəbi üslubu" ifadəsini görürük. Bu ədəbi üslubun yaradıcıları olan şairlər və onu meydana gətirən şərait belə mülahizə edilir. "Onlar (şairlər — *V.O.*) həm yıxmaq, həm də tikmək və yaratmaq kimi iki ağır vəzifəni bir zamanda görməyə çalışırlar. Bu iki mühüm əməliyyatı yapmaqdan aciz olunca, inkisari-xəyaliyyə dalaraq onlarda başqa bir əhval-ruhiyyə doğur. Bu kimi əhvali-ruhiyyə nəticəsində "sənət-sənət üçündür" nəzəriyyəsi və romantizm ədəbi üslubu ədəbiyyatımıza hakim ola bilmişdir. Bu ədəbi üslubun müqtədir şairlərindən biri də Abbas Səhhətdir".

Digər romantiklər kimi 1905-ci il inqilabının bir səmərə vermədiyi A.Səhhəti də bədbinləşdirmişdir. "Səhhət də bədbinləşir, pəriyivicdanı olan hürriyyətə bir daha qovuşmaq arzusu ilə çırpınaraq..."

Sağdan (oturanlar): S.Vurğun, A.Şaiq, M.Dilbazi; (duranlar) M.Hüseyn, S.Rüstəm. 1945

Səhhətin təbiətində müşahidə etdiklərini Şaiq onun yaradıcılığında ifadə olunduğunu bildirirdi: "Onun şerləri başdan-ayağa yanıqlı şikayətlər, həsrətlər, kədərlər, ruhi sıxıntı və çırpıntılarla doludur".

Şaiq Səhhətin hissi şair olduğunu duyub deyir: "Səhhətin yaradıcılığında fikirdən artıq hiss və xəyal hakimdir. "Şair və şer pərisi", "Yuxu" kimi şerlərində isə romantizm üslubu vardır" (IV. 365).

Həmkarının yaradıcılığında Şaiqin müəyyənləşdirdiyi bu hiss və xəyal aləmləri romantizm estetikasının mahiyyət tərəfləridir.

Bu yaradıcılığın mövzuları da romantizmin öz bədii təsvir sahəsindən mülahizə edilir: "Qoynunda bəslədiyi vətəni səmalarda uçan bir mələk kimi təsəvvür edərək onun həsrəti ilə həzin fəryadlar qoparır; uzaqdan hüsnünə vurulduğu hürriyyətə matəm məclisi saxlayır..."

Burada deyilən — vətən, hürriyyət, təbiət bütünlükdə romantizmin, eləcə də Səhhətin başlıca mövzularındandır.

Səhhətin rus və Avropa romantik şairlərindən elədiyi tərcümələrə Şaiq yenə də romantizm mövqeyindən yanaşır: "...Hələ 1912-ci ildə çap etdirdiyim "Gülzar" dərsliyində Səhhəti ədəbiyyatımızın Jukovskisi adlandırmışdım". Məlum olduğu kimi V.A.Jukovski rus romantizminin əsasını qoyan şairlərdəndir. Jukovski ilə Səhhəti müqayisəyə imkan verən onun iki əsas xüsusiyyəti idi: Jukovskinin lirikasında insanın daxili hisslərinin, xəyal aləminin təsviri və onun tərcümələrinin romantik ruhu.

Biz görürük ki, Şaiq birgə çalışdığı həmkarlarının yaradıcılığında seçib fərqləndirdiyi əsasən romantikalı məqamlardır. Bu yaradıcılar hələ ədəbiyyatşünaslığın malı olmadan isti-isti onların romantikliyini görüb qiymətləndirmək nəzəriyyəçi fəhmindəndir.

Eyni yanaşma üsulu Şaiqin gənc Cəfər Cabbarlıya münasibətində özünü göstərmişdir. "... Vəfalı Səriyyə", "Solğun Çiçəklər", "Aydın", "Oqtay Eloğlu" kimi gözəl əsərlərin yaratmışdı. Cəfər Cabbarlı bu pyeslərində orijinal bir ədəbi sima kimi realizm ilə romantikanı böyük məharətlə birləşdirmişdir" (V.272).

Şaiqin "Cavidin "İblis"nam hailəsi haqqında duyğularım" məqaləsi tənqid janrında yazılıb və elmi təhlili ilə seçilir. Elmiliyi romantizm hərəkatını yetirən epoxanın, tarixi şəraitin səciyyələndirilməsi ilə başlayır. Romantizmini hazırlayan dövrü müəllif "istihalə" (keçid) dövrü adı ilə fərqləndirir. "İstihalə dövrü hər millətdə gənckliklə kamal arasındakı fikri və ruhi inqilabı göstərən bir dövrdür" (IV. 178).

Romantizm hərəkatının adətən siyasi inqilablarla əlaqəli meydana gəldiyi məlumdur. Həmin siyasi inqilablar mərhələsində, eyni zamanda cəmiyyətin mənəviyyatında oyanma halları baş verir ki, Şaiq bunu düzgün olaraq "fikri və ruhi inqilab" adlandırır. Həqiqətən də o mərhələdə romantikləri inqilabın tarixi siyasi tərəfindən çox, adamların fikir və ruhunda yaratdığı dəyişikliklər məşğul edir. Odur ki, ədib istihalə dövründə milli mənəviyyatda baş verənlərə diqqəti yönəldir: "İstihalə dövrünü keçirməkdə olan millətlər fitri istedadını açmağa çalışır, əxlaqi prinsiplərə meyl göstərir, ülvi duyğular, ümidlər, gözəl arzu və qayələr arxasınca qoşar və bütün istəklərinə qovuşmaqda özünü aciz və gücsüz görüncə, şübhə və tərəddüdlər içində çırpınır, bu şübhə və tərəddüd onda iztrab, kədər, müşkülpəsəndlik və bədbinlik kimi hallar doğurur.

Məzmunundan da görünür ki, istihalə dövrü özünün səciyyəsi ilə məhz romantizm dövrünü bəyan etmiş olur.

Bizim ədəbi mühitdə romantizm hərəkatını hazırlayan tarixi şəraitin əlamət və faktlarını müəyyənləşdirməyə cəhd olunur. "Əskiliyə ağır və kəskin zərbələr endirən, bizə bir çox yeniliklər gətirən 1905-ci il inqilabı..." xatırlanır. Ölkəmizdə romantizm hərəkatına təkan olan Rusiyadakı 1905-ci il inqilabının, bu tarixi hadisənin nəzərə alınması barədə ilk müşahidələrdən idi.

Bilavasitə "İblis" əsərinin təhlilinə Şaiq maddi və mənəvi aləmlərdən başlayır: "İnsan maddi və mənəvi qüvvədən ibarətdir. Bəşər həyata qədəm qoyduğu gündən etibarən bu iki qüvvə hər daim bir-birilə çarpışır... Əsərdə İblis maddi qüvvələrin, Mələk isə mənəvi qüvvələrin simvoludur".

Romantizm dövrünün ədəbi mühitində "maddi və mənəvi qüvvələr" ətrafında məzmunlu müzakirələr gedirdi. Bu mövzuda M.Hadinin məlum ədəbi-nəzəri məqalələri xüsusilə seçilirdi.

Əsərin əsas obrazlarının təbiətində Şaiq bir təhlilçi-tənqidçi kimi romantik əlamətləri axtarır: "Arif... mühiti ideya və qayəsinə müvafiq görmür, onu istədiyi kimi dəyişdirib, istədiyi kimi bir aləm yaratmaq iqtidarına da malik deyildir. Bu şərait onda acı bir hal oyadır. O öz hissiyyatı və mühiti ilə çarpışır, hər şeyə üsyan və hər şeyi tənqid edir... Arifə ağıldan ziyadə hiss hakimdir. Hər şeydən əvvəl o idealistdir".

Bu müşahidələr romantik qəhrəmanların təbiətində özünü göstərən tipik hallardır. Buradakı romantik qəhrəman və mühitə, mövcud mühitə təsir göstərə bilmədikdə qəhrəmanın "inkisari-xəyala" düçar olması, hər şeyə üsyan etməsi, onun idealist olması — bunlar tipik hallardır.

Onu qane etməyən cəmiyyətdən uzaqlaşarkən romantik qəhrəmanlar adətən təbiətə üz tuturlar. "O, (Arif — *V.O.*) mühitdən tamamilə uzaqlaşmaq, dərdlərini, ələmlərini unutmaq məqsədilə təbiətin saf və sakit köksü üzərinə atılmaq, orada həyəcanlarını unutmaq məcburiyyətində qalır... Özünü təbiətin qucağına atır".

Arifin həssas təbiətini, eyni zamanda üsyankarlığını, əlbəttə, bu, romantik üsyankarlıqdır, idealist dünyagörüşünü müəyyənləşdirəndən sonra tənqidçi Arifi izləyən bir gerçəklik bəlasının üstünə gəlir. Bu, Birinci Dünya müharibəsidir. "Hərbi-ümuminin törətdiyi vəhşətlər, bəşəriyyətə açdığı dərin yaralar idealist Arifi daha çıldırır". Romantik təsəvvürdə İblislə müharibə qoşadır, hər ikisi şərdir. Arifin bu dünyadan üz çevrib göylərə məşhur xitabı ilk dəfə olaraq Şaiqin təhlilində sufiliklə əlaqələndirilir. "Əskidən bəri Şərq ruhuna hakim olan sufiliyin yaxıcı təsiri ilə bu aləmdən uzaqlaşaraq "misal aləminə" atılmaq, orada ruhi-mütləqə qovuşmaq istəyir..."

Arif obrazında "cahan kədəri"nin aşkar edilməsi təhlilin romantik istiqamətini daha aydın nümayiş etdirir. "Onu inlədən, ürəyinin dərinliklərində qorxunc yaralar açan öz kədəri deyildir, cahan kədəri, iztirablarıdır: "Qaldır məni ta görməyim insandakı zülmü. Bax, yer üzü inlər", — deyə nə acı hayqırır..."

Əvvəldəki maddi və mənəvi qüvvələr söhbəti İblis obrazına tədbiqdə reallaşır. "İblis fənallıqların simvoludur. O, mənəviyyatı və yaxşılıqları inkar edən bir ruhdur. Vəzifəsi insanlardakı mənəvi qüvvələri söndürmək və maddi qüvvələri inkişaf etdirməkdir".

İblis mövzusunun elmi fəlsəfi şərhində ilkin təşəbbüslərdən olan bu yazı o illərdə yaranan romantik tənqidin nümunələrindən idi. "Mirzə Fətəli Axundov haqqında mülahizələrim" məqaləsinin əvvəlində rus ədəbiyyatının keçdiyi yoldan danışarkən Şaiq yazırdı: "Uzun bir müddət yaşamış olan klassizm ədəbiyyatı yıxılmış, yerinə daha həyati olan Karamzin tərəfindən hissiyyun, Jukovski tərəfindən xəyaliyyun məsləki qaim olmuş, ədəbiyyatda şəkil, əda, fikir və mənaca yeni bir hərəkat başlamışdı". Avropa mədəniyyətinin ardınca Rus ədəbiyyatının keçirmiş olduğu bu inkişaf yolunda bir-birini əvəz edən ədəbi cərəyanlar və onların adları maraq doğurur. Rus ədəbiyyatındakı sentimentalizm — hissiyyun, romatizm — xəyaliyyun deyə adlandırılır.

Ədibin bu qəbildən ədəbi-tənqidi və ədəbi-nəzəri yazıları onun sənətdəki romantik görüşlərinin təzahürləridir.

Vəli OSMANLI

QARDAŞ ƏRMƏĞANI

Dünən Milli Elmlər Akade- dedi.

Daha sonra ...

TƏQDİMAT

olduğunu vurğuladı. Təmsil etdiyi dövlətin keçmiş sovet respublikaları

NDA
Söhrət"
LİYEV,
identi
01-ci il
i uzun
n ədə-
oyna-
nra da
afı na-
poezi-
ləri ilə
xoş-
zulayı-
LİYEV,
aycan
asının
zidenti
01-ci il
ə
nəyini,
nkişafı,
öhkəm
rlar və
n.
nzadə,
şair
01-ci il
üksək
aradı-
aralıda
yaşa-
nər sə-

ABDULLA ŞAİQ — 120

A.ŞAİQİN ROMANTİK NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİ

Abdulla Şaiqin romantizminin mühüm bir tərəfi onun ədəbi tənqidi və ədəbi nəzəri görüşlərində ifadə edilmişdir.

Romantizm cərəyanının təşəkkülü ilə iyirminci əsrin əvvəllərində bizim ədəbi tənqidin tarixində özünün yanaşma əlamətləri ilə seçilən yeni bir tənqid növü meydana çıxırdı. Həmin tənqid növünün ilkin yaradıcıları əsasən romantik yazıçıların özləri idi. O yeni növ tənqid Azərbaycan ədəbi tənqid tarixində haqlı olaraq "romantik tənqid" adlandırılıbdır (Kamal Talıbzadə. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi. Bakı, Maarif, 1984).

Romantik əsərə romantik tənqid gərəkdir. Bunu hamıdan qabaq romantizm sənətinin məxsusiliyi istiqamətində fəaliyyət göstərən romantik yazıçılar şəxsi təcrübələrində duyub dərk edir, onun nümunələrini yazıb ortaya çıxarırdılar.

A.Şaiqin öz romantik həmkarları M.Hadi, T.Fikrət, H.Cavid, A.Səhhət, C.Cabbarlı barədə yazdıqları bu baxımdan maraq doğurur. Həmin yazıların bəziləri ümumi məlumat xarakterlidir. Adları çəkilən yazıçıların hər birini oxuculara tanıtmaq məqsədi ilə onların tərcümeyi-halı ilə yanaşı, A.Şaiq romantik həmkarlarının yaradıcılığı üzərində ilkin olaraq romantik düşüncəli təhlillər aparıb dəyərli fikirlər söyləmişdir.

Tərcümeyi-hal məlumatlarında həmin yazıçının xasiyyətində, təbiətində özünü büruzə verən romantik hallara diqqət yetirilir.

Məhəmməd Hadinin ilkin tərcümeyi-hallarından sayıla bilən "Məhəmməd Hadi Əbdüssəlimzadə" (1924) yazısında onun təbiətinin bu kimi tərəfləri göstərilir: "Fikrətən sərbəstliyi sevən və izzəti-nəfsə malik olan Ağaməhəmməd (Hadinin əsl adı — V.O.) kimsənin müavinət və himayəsini qəbul... geniş ruhlu, geniş qəlbli, uca düşüncəli Ağaməhəmmədi təmin etmirdi. Zira ki, ta çocuqluqdan bir-birini təqib etməkdə olan böyük fəlakətlər onu sarsıtmış, onda acı düşüncə, acı mühakimə doğurmuş... dadmış olduğu acı təcrübələr intibah fikri oyatmış və əski aləmdən, əski həyatdan tamamilə bıkdırmışdı... Əskilikdən ilham almayan Hadi yeni fikirlər, yeni məsələlər qarşısında sükut edə bilmədi..." (IV.150-151).

M.Hadinin xasiyyətinin bu deyilən tərəfləri sənətdə romantik yolu tutmasına aparıb çıxarmışdı.

Özünün "Xatirələrim" əsərində A.Şaiq Hadiyə yenidən qayıtmışdır. "Məhəmməd Hadinin faciəsi" adlanan bu yazıda Hadinin həyatının "onda acı düşüncələr doğuran" qəmlərindən xəbər verilir. "Hadi mövcud ictimai quruluşla razılaşmır, onu yıxmaq, parçalamaq istəyir, yerində yeni bir həyat yaratmağa isə qüvvəsi çatmırdı. Bu zəifliyi özündə dərk etdiyindən Hadi dərin bir bədbinliyə qapılmış, şübhə və tərəddüdlərlə dolu bir həyat keçirməyə başlamışdı. Bu əhval-ruhiyyəni şair əsərlərində çox aydın göstərir" (V.235).

Romantik xarakterlərin sırasında mövcud quruluşla barışmayan xüsusi bir zümrə mövcuddur. Romantizmin məlum üsyankarlıq motivləri də daha çox mövcud quruluşla barışmazlıqdan neşət etmişdir. Hadinin təbiətində belə bir barışmazlığın müşahidə olunduğu bildirilir.

Şaiqin fikrincə Hadinin təbiətindəki bu "mövcud quruluşla razılaşmamaq" cəhəti onun əsərlərində də özünü göstərir. "Hadinin enişli-yoxuşlu ədəbi fəaliyyəti, ziddiyyətlər ilə onun keçirdiyi həyat yolu arasında bir yaxınlıq, uyğunluq var idi".

Şaiq Hadi ilə keçirdiyi günləri xatırlayır, bu xatırlamalarda Hadinin qəribəlikləri kimi seçilən cəhətlərə romantizm mövqeyindən yanaşanda bəzi mənalar aydınlaşır. Məsələn, Şaiq Hadini öz evinə dəvət edir, o isə cavabında: "Yox, qardaşım, bu gün öz səmalərimdə uçaraq günəşin ziyalarını örtən buludları parçalayıb dağıtmaq istəyirəm". Adətən romantik qəhrəmanlar bu dildə danışarlar. Hüseyn Cavid barədəki yazısında Şaiq birbaşa "romantizm məsləki" ifadəsini işlətmişdir. Cavidin Türkiyədə təhsil aldığı illərdə oradakı ədəbi mühit, türkiyəli şairlərin fəaliyyəti barədə bəhs edərkən göstərmişdi: "Vaxtilə ədəbiyyatda hakim olan hissiyyun (sentimentalizm) ədəbi məsləkini indi romantizm və realizm məsləki əvəz edirdi. Romantizm ədəbi məsləkini davam etdirən, bir çox mənzum tarixi faciələri ilə şöhrət qazanmış Əbdülhəq Hamid idi".

H.Cavidin özünün "romantizm üslubunda" əsərlər yazdığı barədə də Şaiqin ilkin müşahidələri özünü doğrultmuşdur.

A.Şaiqin öz romantik həmkarları, onların tərcümeyi-halı və elmi istiqamətli yazıları tam bir silsilə təşkil edir. M.Hadi və H.Cavid barədə yazıları ilə yanaşı oxucuları A.Səhhətlə tanış etmişdir. "A.Şaiq Sabir və Səhhətin ilk bioqraflarından biri olmuş..." (Kamal Talıbzadə, Abdulla Şaiq əsərləri beş cilddə, IV c., İzahlar və qeydlər. s.432).

Belə bioqrafiyalardan biri Şaiqin 1944-cü ildə A.Səhhətin anadan olmasının yetmiş illiyi münasibətilə yazdığı "Abbas Səhhət" portret-oçerkidir.

Bu bioqrafik yazılar bir də ona görə dəyərlidir ki, Şaiq, barəsində yazdığı həmkarlarının hər biri ilə yaxından dostluq eləyib, daimi ünsiyyətdə olduğu adamlardı. Hər bioqrafik məlumat bilavasitə şəxsi ünsiyyətdən, qarşılıqlı münasibətdən toplanan doğru-dürüst faktlardır. Hətta Şaiq xüsusi məqsəd güdürmüş kimi tərcümeyi-halı hərənin özünə yazdırırmış: "Orta və ali məktəb dərsliklərinə daxil etmək üçün Hüseyn Cavidin geniş tərcümeyi-halını öyrənmək istəyirdim. Odur ki, bir gün bizə gəlməsindən istifadə edib məsələni ona açdım. Cavabında gülə-gülə:

— Yaxşı, dur qələm, kağız gətir, mən deyim sən yaz, — deyə razılaşdı" (V.274).

Eləcə də A.Səhhət barədə yazısında oxuyuruq: "Öz dəst-xəttilə mənə

(Ardı 2-ci səh.)

Saiqim! Şairlər içində təksən,

Səndə təbiət var ipəkdən yumşaq,

Abdulla Şaiqin əsərləri Azər-